

Harmadik út vagy harmadik helyzet?

Kedves Barátaim!

Közgyűlésünkre olyan időszakban kerül sor, amikor az uralmon lévők felismerték, hogy az általuk — illetve az egyedül üdvözítő gazdaság-politikai modelljük által — okozott válságból a maguk erejéből nem bírnak kikecmeregni. Ezért aztán elszánták magukat arra, hogy korlátozott pluralizmus bevezetésével megpróbálják a felelősséget megosztani, de a hatalom lényeges elemének megosztása nélkül. Az alternatív szervezetek számára ez a helyzet lehetőséget teremt önálló politikai platformok kidolgozására, nyilvánosság elé tárására, a nézetkülönbségek ütköztetésére. Lehetőség nyílik arra, hogy — először 1956 óta — olyan politikusok lépjenek fel, akik személyükben is alternatívát kínálnak a hivatalos kínálatához képest.

Mivel azonban felelősséget tartósan senki sem vállalhat magára, ha nem ruházzák fel felelőségének területén rendelkezési jogkörrel is, az uralmon lévők választás felé közelednek. A válság előrehaladtával vagy bele kell törödniük a hatalom megosztásának, sőt talán elvesztésének kockázatába, vagy pedig rendet kell teremteniük a maguk régi, jól bevált módján. Mindkét megoldás számára készenlétben állnak a szükséges technikák és káderek. Hogy csak a másodikról beszéljek: a reformtörvények, reformígéreték és reformdemagógiák még csak meg sem gyínták a fegyveres testületeket. A munkásőrségünket márci-

us 15-ére régi, jó szokás szerint készségségbe helyezték, felosztatásáról a pártfőtitkár hallani sem akar. Az állami és pártkáderek nagy része fegyverviselési privilégiummal rendelkezik. A telefonlehallgatás és illegális levélcenzúra továbbra is felbecsülhetetlen értékű illegális fegyver a pártállam kezében.

Ilyen körülmények közt különösen nagy felelősség hárul közgyűlésünkre. Olyan programot kell felkínálnunk, amely kivézet ebből a kátyúból, és valódi alternatívát kínál az ország egész lakosságának. Ehhez az intellektuális felkészültségen kívül újfajta — az eddig uralkodótól gyökeresen eltérő — etikai tartás szükségeltetik. Nem szabad propagandisztikus megfontolások alapján megkerülnünk fontos problémákat, és nem szabad azért eltűnni ellentmondásokat a programtervezetben, mert megvitatásuk konfliktusokkal, esetleg népszerűségvesztéssel járna.

A felkínált programtervezetet harmadik elolvasásra nagyjából megértettem, fejtegetéseinek többségét támogatom. Fel szeretném azonban hívni a figyelmet néhány olyan tisztázatlanságra, amely lerontja a munka intellektuális és etikai színvonalát.

Kezdjük Európa fogalmával. "Európa Közép-Európában, s annak keleti felében mindig is Nyugat-Európát jelentette." "Európa" fogalma ebben az összefüggésben nem lehet kulturális jellegű, mert hiszen azt egyikünk sem állíthatja, hogy Puskin vagy Csehov kevésbé európai, mint mondjuk mi magunk.

Akkor hát politikai vagy földrajzi fogalom? "Az Európát kerülgető utak általában vagy jobboldali diktatúrához, vagy baloldali totalitarizmushoz vezettek." De hiszen a legpéldásabb jobboldali diktatúrák Németországban, Olaszországban és az Ibériai-félszigeten virultak. Ezek az országok Nyugat-Európa térképén találhatóak. A programtervezet alkotói Európán, "mely mindig is Nyugat-Európát jelentette", a liberális ideológia alapján álló fejlett nyugat-európai kapitalizmust értik. Ehhez kell tehát Közép-Európából kiszabadulva felzárkóznunk.

Ha ezt gondoljuk, akkor ezt így kell kimondani, ugyanolyan nyíltan, mint ahogyan a programban írva áll: "A szocializmus nagy ígérete egy kizsákmányolástól, elidegenedéstől mentes, az emberi szükségleteket magas szinten kielégítő, racionális, szép, új világról utópia." Csakhogy ebben az esetben nem vallhatjuk elődünknek Nagy Imrét és Donáth Ferencet, de Bibó Istvánt és Kéthly Annát sem. Életük legfontosabb periódusaiban mind a négyüket a demokrácia és a szocializmus értékeinek összeegyeztetésére irányuló vágy vezette. És azt sem vallhatjuk, hogy "harcolunk azért, hogy a munkáshatalom ne kiürült jelszó legyen, hanem a munkás hatalma önmaga és a munkája felett". Ez a mondat ugyanis az imént utóplának minősített szocializmus legfőbb — bár talán utópikus — vágya.

Továbbá: nem lehet a liberalizmust azonosítani Nyugat-Európával, a szocializmust pedig — hallga-

tólágosan – átutalni a Kelet számlájára. A liberalizmus és a szocializmus a két nagy nyugati eszmeáramlat, amelyhez nagy történelmi pillanatainkban megpróbáltunk felzárkózni. A francia forradalom idején vetették a legjobb magyarok vigyázó szemüket Párizsra; és a XX. század fordulóján a két nagy eszmerendszer együtt virágzott ki Magyarországon, harcban a feudális uralmi szisztémával. A szocializmus azóta – összes létezett és létező formájában – gyalázatosan levitézlett, morális érveket fel sem kell hozni ellene – elegendő annyi, hogy életképtelen. A döglött ló még ha szép is, kocsit húzni nem bír.

Hát a liberalizmus? A liberalizmus és társadalmi rendje, a kapitalizmus virul, és számos maradandó értékkel dicsekedhet. Csak az emberi jogok állapotára és a hasonlíthatatlanul magasabb életszínvonalra utalok. De szabad-e ma, 1989-ben, egy morálisan is igényes programnak az Európához – vagyis nyugat-európai kapitalizmushoz – való felzárkózást problémamentésnek mutatni? Nem arra gondolok elsősorban, hogy vajon akarja-e Nyugat-Európa ezt a felzárkózást, és hogy vajon olcsó munkaerőn és új piacokon kívül nyújthatunk-e neki olyasmil, amitől megéri neki, hogy hipp-hopp a maga szintjére segítsen bennünket. Ennél is fontosabb, hogy – noha minket egy másik cipő szorít – nem halgathatunk programunkban azokról az elementáris problémákról, amelyek a kapitalista civilizáció sem bír megoldani. Ha a Nyugatot választjuk, már most ki kell mondanunk, hogy azokhoz az erőkhöz akarunk felzárkózni, akik szembeszállnak a civilizációnk létét fenyegető veszélyekkel.

Csak jelzésszerűen említek ezek közül néhányat.

A liberalizmus és a szocializmus közös nagy tévedése volt, hogy a technikai-tudományos fejlődést korlátlannak és problémamentesnek képzelte el. A természet azonban fellázadt, és a partikuláris, közvetlen profitérdek szembekerült az emberiség általánosabb, távlatibb érdekével. Ezt az egyre veszélyesebb konfliktust a nyugati civilizáció sem tudja megoldani, mert

azok kezében a hatalom, akik a termelés minden áron való növelésében közvetlenül érdekeltek.

Ezt a konfliktust drámaian kiélezi az atomipar fejlődése, mégpedig nemcsak a háborús világgusztulás állandó fenyegetése és az atomszenny megoldatlansága folytán. Ma már nincs békés atomipar, és elvileg bármely terrorista csoport vagy állam szert tehet olcsó atombombára. Így hát a fejlett államoknak olyan komputerezett ellenőrző rendszert kell kiépíteniük, és adatbankjaik segítségével előbb-utóbb olyan kontrollt kell kialakítaniuk az egyéni élet fölött, amilyenről Hitler és Sztálin csak ábrázolhattak.

A környezetvédelemről szóló kitűnő programtéziseink nyilvánvalóvá teszik, hogy a placi szempontok prioritása ellentétes az ökológiai érdekekkel. Ez az ellentmondás azonban implicit marad, maga a tervezet nem tárgyalja.

Még kevésbé esik szó a jogi és valóságos egyenlőség közt feszülő ellentmondásról. A programtervezetünk élén álló *EIVI nyilatkozat* a francia forradalom hármasszövegét vállalja legfőbb örökségnek. Tagadhatatlan, hogy a fejlett nyugati államokban e három szövegből az egyenlőség valósult meg a legkevésbé. Igaz: ezekben az országokban az egész társadalom privilegizált – amennyiben rendkívüli életszínvonalát a harmadik világ kizsákmányolásával biztosítja; a különbségek mégis égbekiáltóak. Programtervezetünk nagyon helyesen a pozitív diszkrimináció szükségességét vallja, és esélyegyenlőséget követel; ez azonban összeegyeztethetetlen a placiprioritás elvével. Sőt mi több: az esélyegyenlőség mint posztulátum, a szocialista gondolkör integráns része, és mint ilyen, programtervezetünkben utópistának minősül.

Befejezésül rátérek a legsúlyosabb ellentmondásra. "Amennyiben létezik 'magyar út', az nem a két ismert társadalmi rendszer között vezet, hanem az egyikből vissz a megújult másikba." Először is: a "megújult" jelző stilisztikailag nem tisztességes, mert a továbbiakban nemcsak a megújulás mikéntjéről nincs szó, hanem még arról sem, hogy meg kellene újulnia. De ettől

eltekintve: hogyan képzelhető el ez az átmenet? Az erről szóló fejezet szerint a legközelebbi választás után ennek eredményétől függetlenül vállaljuk, hogy: "Az államosítás és az erőszakos kollektivizálás során létrejött tulajdonviszonyokat kényszerűen adottnak tekintjük". A programtervezet alkotói tehát tudják: a neosztálinista állami és gazdasági rend szétesése sosem volt, új helyzetet idézne elő. Mondhatnám így is: a létező szocialista és a létező kapitalista berendezkedéshez képest egy harmadik helyzetet. Ez az új helyzet új utat követel. Nem a Kertmagyarország romantikus képtelenségét, és nem is reformkommunista paternalizmust, hanem annak lehetőségét, hogy a kényszerűen adott állami és szövetkezeti tulajdont, vagy ennek egy részét, megpróbáljuk valóban társadalmi tulajdonná átalakítani. Ehhez szét kell zúzni az állami és pártfunkcionáriusoknak és az úgynevezett szocialista nagyipar vezető rétegének szövetségét, amely 1949 óta korlátlanul uralkodik Magyarországon, meggátolva minden gyökeres reformot. Ez az előfeltétele annak, hogy a társadalmivá vált tulajdon megállhassa helyét a különféle tulajdonformák versengésében. Nem lehet egyrészt azt állítani, hogy a magyar út a kapitalista rendszerbe való átmenet, másrészt, hogy az államosítás során létrejött tulajdonviszonyokat adottaknak tekintjük; mint ahogy a munkáshatalmat és a kapitalizmushoz való felzárkózást sem lehet egyszerre proklamálni.

1956 óta egyfolytában viszolygok attól a gondolkodásmódtól, amely csak a valóban létezőt ismeri el valóságosnak, sőt erkölcsösnek is. Ez volt az úgynevezett létező szocializmus egyetlen érve: én vagyok, más nincs, engem válassz: vagy becsuklak, felkötlek, rehabilitállak. A nyugati társadalmak mellett rengeteg érv szól, de az nem érv, hogy a létező szocializmuson kívül csak ez van még. Meg kell találnunk mindazokat a specifikus lehetőségeket és technikákat, amelyeket – ha nem lesz rendcsinálás – eddig-még-sosem-volt helyzetünk kínál.